

СПИНОЗА Й МИ

Пропонується переклад статті французького політичного філософа Жюль Дельоза, у якій розглянуто практичний аспект політичної філософії Бенедикта Спінози. Особлива увага приділяється феномену тіла та поняттям „іманентність”, „концепт” і „афект” у провідній роботі філософа – „Етиці”. Демонструється основна різниця між етикою як іманентним заходом і мораллю як заходом, що спирається на трансцендентність.

Ключові слова: іманентність, тіло, концепт, афект, відношення, здатність, етологія.

Делёз Ж.

СПИНОЗА И МЫ

Предлагается перевод статьи французского философа Жюль Делёза, в которой рассмотрено практический аспект политической философии Бенедикта Спинозы. Особое внимание уделяется феномену тела и понятиям „имманентность”, „концепт” и „афект” в основной работе философа – „Этике”. Демонстрируется разница между этикой как имманентным предприятием и моралью как предприятием, опирающимся на трансцендентность.

Ключевые слова: имманентность, тело, концепт, аффект, отношение, способность, этология.

Deleuze G.

SPINOZA AND US

This is the translation of the article of the French philosopher Gilles Deleuze, where the author considers the practical aspect of political philosophy of Benedict Spinoza. Its especially attended to the phenomenon of the body and such notions as „the immanence”, „the concept” and „the affect” in „Ethics”, which is the main work of philosopher. Its demonstrated the difference between the ethics as the immanent undertaking and the morality as the undertaking which is based on the transcendence.

Key words: immanence, body, concept, affect, relation, capacity, ethology.

„Спіноза й ми” – ця фраза може мати безліч змістів, але серед іншого вона означає „ми посеред Спінози”. Спроба сприйняти й зрозуміти Спінозу із середини. Як правило, починають із першого принципу філософа. Але не менше значення мають також і третій, і четвертий, і п'ятий принципи. Усім відомий перший принцип Спінози: одна субстанція

для всіх атрибутів. Але нам також відомі третій, четвертий або п'ятий принципи: одна Природа для всіх тіл, одна Природа для всіх індивідуальностей, сама Природа як індивідуальність, яка варіюється у безліч способів. Те, що мається тут на увазі, — уже не встановлення однієї-єдиної субстанції, але, скоріше, встановлення загального плану іманентності, на якому розташовуються всі тіла, всі душі й усі індивідуальності. Цей план іманентності або консистенції є планом не в сенсі уявлюваної моделі, проекту або програми; він суть план у геометричному сенсі: зріз, перетин, діаграма. Таким чином, бути посеред Спінози – це значить бути на цьому модальному плані, або, скоріше, розташовуватися на ньому, – що передбачає спосіб життя, спосіб існування. Що ж це за план і

© Deleuze G., 2011.

© Канцедалов П.Б., пер. з англ., 2011.

Текст друкується за виданням: Deleuze, Gilles. *Spinoza: Practical Philosophy*. Trans. R. Hurley. San Francisco: City Light Books, 1988, Ch. VI.

як він конструюється? Це повною мірою план іманентності, але в той же час він повинен бути сконструйований, якщо ми живемо по-спінозівськи.

Як Спіноза визначає тіло? Тіло, незалежно від роду або виду, визначається Спінозою одночасно двома способами. По-перше, тіло, яким би маленьким воно не було, складається з нескінченної кількості часток; воно є відношенням руху й спокою, швидкостей і повільностей між частками, які визначають тіло, індивідуальність цього тіла. По-друге, тіло порушує афектом інші тіла, або ж порушується афектом з боку інших тіл; ця здатність афектувати й бути афектованим також визначає тіло в його індивідуальності. Обидва ці положення здаються дуже простими; одне – кінетичне, інше – динамічне. Однак якщо хтось наслідиться дійсно поринути в ці положення, переживе їх, то він виявить речі куди більш складними й відчує себе спінозистом ще до того, як зрозуміє чому.

Так, кінетичне положення стверджує, що тіло визначається відношеннями руху й спокою, швидкості й повільності між частками. Тобто воно не визначається формою або функціями. Всесвітня форма, видова форма, а також органічні функції залежать від відношень швидкості й повільності. Навіть розвиток форми, хід її розвитку, залежить від цих відношень, а не навпаки. Дуже важливо розуміти життя, кожен живу індивідуальність, не як форму або розвиток форми, але як складне відношення між різними швидкостями, між уповільненнями й прискореннями часток. Композиція швидкостей і повільностей на плані іманентності. Так само і музична форма буде залежати від складного відношення між швидкостями й повільностями звукових часток. Це не питання музики, але питання того, як жити: завдяки швидкостям і повільностям ми вкрадаємося між речей, завдяки ним поєднуємось із чимось іншим. Ніщо не має початку; ніщо не є непочатим; ми вкрадаємося, починаємо із середини; ми сповільнюємо або прискорюємо ритми.

Друге положення, що стосується тіл, відсилає нас до здатності порушувати й порушуватись афектом. Вам не визначити тіло (або душу) ні його формою, ні його органами або функціями, але також вам не вдасться визначити його як субстанцію або суб'єкт. Кожному читачеві Спінози відомо, що для нього тіла й душі не є субстанціями або суб'єктами, але – модусами. Проте недостатньо осмислювати це лише теоретично. Кожен конкретний модус являє собою складне від-

ношення руху й спокою і як тіло, і як душу, а також є здатністю афектувати й порушуватись афектом, що стосується тіла або до душі. Якщо ви визначаєте тіла й душі як здатності афектувати й порушуватись афектом, багато що змінюється. Ви будете визначати тварину або людину не їх формами, органами й функціями, а також не як суб'єктів; ви будете визначати їх через афекти, на які вони здатні. Афективна здатність, з максимумом і мінімумом порогу, — постійне поняття в Спінозі. Візьміть будь-яку тварину й складіть перелік її афектів, у будь-якому порядку. Діти чудово знають, як це робиться: маленький Ганс у випадку, описаному Фрейдом, складає такий перелік афектів для тяглогового коня, що везе віз мостом (бути гордим, мати шори, швидко пересуватися, везти важку поклажу, падати, бути побитим батою, піднімати шум і т.д.). Наприклад, є куди більша різниця між орним або тягловим конем і скакуном, аніж між волем і тягловим конем. Це тому, що в скакуна й тяглогового коня немає ні однакових афектів, ні однакової афективної здатності; тягловий кінь скоріше має спільні афекти з волем.

Звісно, план іманентності, план Природи, що розподіляє афекти, зовсім не прокреслює ніякого розмежування між речами, іменованими „природними”, і речами, іменованими „штучними”. Штучне – повною мірою така ж частина природи, з тих пір як будь-яка річ, що перебуває на іманентному плані Природи, визначена композицією рухів і афектів, на які вона здатна, незалежно від природності або штучності цих композицій. Набагато пізніше від Спінози біологи й натуралісти спробують описати тваринний світ, визначаючи істот за їхніми афектами і афективною здатністю. Наприклад, Я. фон Ікскуль зробить це з кліщем, твариною, яка смокче кров ссавців. Ми визначимо цю тварина трьома афектами: перший стосується світла (підніматися на край гілки); другий – нюховий (падати на ссавця, що проходить під гілкою); і третій – тепловий (шукати ділянку без вовни, найбільш тепле місце). Світ, що складається з трьох афектів, посеред усього, що відбувається у величезному лісі. Вищий і нижчий пороги афективної здатності: досита насичений кліщ, який умирає, і кліщ, який може досить довго поститися. Подібні дослідження, що визначають тіла, тварин або людей за афектами, на які вони здатні, почали те, що сьогодні зветься *етологією*. Цей підхід не менш придатний для нас, людей, як і для тварин, тому що ніхто наперед не знає, на які афекти хто здатний; це – тривалий

експеримент, що вимагає постійної обережності, спінозистської розсудливості, що припускає конструювання плану іманентності або консистенції. Етиці Спінози нема чого робити з мораллю; він розуміє етику як етологію, тобто як композицію то більших, то менших швидкостей і афективних здатностей на цьому плані. От чому Спіноза звертається до нас саме в такий спосіб: ви не знаєте наперед, на що хороше або погане ви здатні; ви не знаєте наперед, на що здатні тіло або душа в даній зустрічі, в даних обставинах, у даній композиції.

Етологія – це насамперед вивчення відношень швидкості й повільності, афективних здатностей, що характеризують кожну річ. Кожне таке відношення й здатність мають властиві їм межі, пороги (мінімум і максимум), а також варіації та трансформації. Це вони відбирають зі світу, з Природи, те, що узгоджується з річчю; це вони відбирають те, що афектує або порушується афектом річчю, що рухає її або ж спонукуване нею. Візьмемо, наприклад, тварину: що із усього світу не торкає її афектом? На що вона реагує, а на що – ні? Що придатне йому в їжу, а що діє як отрута? Що „опановує” воно в цьому світі? Всяка істота порівнювана з іншими: рослина й дощ, павук і муха. Так, тварина, річ ніколи не відділені від відношень зі світом. Внутрішнє – це всього лише відібране зовнішнє, а зовнішнє – виступає як внутрішнє. Швидкість або повільність метаболізму, сприйняття, дій і реакцій, з'єднані воедино, конституують у світі одиничну індивідуальність. Більше того, завжди є спосіб, завдяки якому ці відношення швидкості й повільності здійснюються згідно з обставинами, а також спосіб заповнення афектами афективних здатностей. Вони залежать, завжди по-різному, від того, чи загрожують поточні афекти речі (зменшують її могутність, знижують її, зводять до мінімуму), або ж збільшують, підсилюють, підвищують: отрута або їжа? — з усіма складностями, що стосуються можливості отрути бути їжею для тієї або іншої частини розглянутої речі.

Зрештою, етологія вивчає композиції відношень або здатностей між найрізноманітнішими речами. Це інший аспект проблеми, відмінний від попереднього. До цього було лише одне питання, яке полягало в тому, як одинична річ може розкласти інші речі, відносини між якими узгоджуються з її власними, або, з іншого боку, як ця річ ризикує бути зруйнованою з боку інших речей. Але зараз нас цікавить те, як відношення (і які саме?) здатні безпосередньо скласти нове,

більш „протяжне” відношення, або ж які афективні здатності можуть скласти більш „інтенсивну” здатність або могутність. Це вже не питання використань або поглинань, а спільностей і об'єднань. Як індивідуальності вступають у композицію одна з одною, щоб сформувати більшу індивідуальність, і так до безкінечності? Як одна істота може прийняти у свій світ іншу, зберігаючи або поважаючи її власні відношення й світ? І які в цьому аспекті різні типи спільностей? Які відмінності між суспільством людських істот і об'єднанням істот розумних?...Тепер нас цікавлять уже не відношення між істотами, не відбір зі світу, але питання симфонії Природи, композиції світу, який усе ширше й інтенсивніше. У якому порядку і яким чином можуть компонуватися швидкості, повільності й могутності?

План музичної композиції, план Природи, у тій мірі, у якій він – найскладніша й найінтенсивніша Індивідуальність, частини якої варіюються до безкінечності багатьма способами. Ісключень, один із засновників етології, є спінозистом, коли спочатку визначає мелодійні лінії або контрапунктові відношення, що відповідають кожній речі, а потім описує всю симфонію як іманентність найвищого порядку, що стає усе ширше й повніше („природна композиція”). Ці музичні композиції звучать в „Етиці” усюди, конститууючи її в якості такої от Індивідуальності, чий відношення руху й спокою не перестають змінюватися, безупинно й одночасно. Безупинно: ми бачили, як різні частини „Етики” задають відносно мінливі швидкості, поки не досягнуто абсолютної швидкості мислення в третьому роді пізнання. І одночасно: теореми й схолії не просуваються тим самим темпом, але становлять два пересічні рухи. „Етика” — це композиція, частини якої постійно рухаються вперед з величезною швидкістю. В одному дуже гарному тексті Ланьйо говорив про ці швидкості й амплітуди, які спонукали його порівнювати „Етику” з роботою музики: блискавична „швидкість думки”, „широкодіапазонна могутність”, „здатність розглянути у звичайній події відношення величезної кількості думок”.

Коротше кажучи, якщо ми спінозисти, те ми не визначаємо річ ні за формою, ні за органами та їх функціями, ні як субстанції або суб'єкти. Користуючись термінологією Середньовіччя, або географії, ми будемо визначати її за широтою та довготою. Тіло може бути будь-яким; це може бути тваринне тіло, тіло звуків, душі або ідеї; лінгвістичне

тіло, тіло соціальне або ж колективне. Ми називаємо довготою тіла сукупності відношень швидкості й повільності, руху й спокою між частками, які компонується між неоформленими елементами. Ми називаємо широтою тіла сукупність афектів, що охоплюють тіло в кожну мить, які суть інтенсивні стани анонімної сили (сили існувати, афективної здатності). Так ми встановлюємо карту тіла. Довготи й широти разом конституують Природу, план іманентності або консистенції, що змінюється, компонується й перекомпоується індивідуумами.

Є два досить протилежні розуміння слова „план”, або ідеї плану, навіть якщо обидві вони зливаються й ми переходимо від одного до іншого, самі того не помічаючи. Будь-яка організація, що приходить зверху й відсилає до трансцендентності, будь вона навіть прихованою, може бути названа „теологічним планом”: образ Бога в душі, але також і образ еволюції в уявлюваних надрах природи, або ж образ організації влади в суспільстві. План такого типу може бути структурними або генетичним, або ж володіти обома якостями одночасно. Він завжди містить у собі форми і їх розвиток, суб'єктів і їх формацію. Розвиток форм і формація суб'єктів: основна властивість плану такого типу. Назвемо його планом організації або розвитку. Хто би що не говорив, план цей завжди буде планом трансцендентності, що пропонує форми або суб'єкти, що й залишається прихованим, ніколи не даним, але який завжди має на увазі в тому, що він дає. Цей план завжди має додатковий вимір; він завжди припускає вимір, додатковий до даного виміру.

План іманентності, навпаки, не має додаткового виміру; процес композиції повинен бути досягнутим сам по собі, через те, що він дає, у тому, що він дає. Можливо, кольори вказують на перший тип плану, тоді як музика, тиші й звуки відносяться до другого. Форм більше немає, є лише відношення швидкостей між нескінченно малими частками неоформленої матерії. Суб'єкта більше немає, афективні стани анонімної сили, що індивідуалізують. Цей план заповнений лише рухом і спокоєм, динамічними афективними зарядами. Він буде сприйнятий нами за допомогою того, що він робить сприйманим нами в процесі просування по ньому. Ми зовсім не живемо, думаємо або пишемо тим самим чином на обох планах. Наприклад, Гете або навіть Гегель можуть у певному сенсі вважатися спінозистами, але насправді спінозистами вони не є, тому що не пере-

стають прив'язувати план до організації Форми й до формації Суб'єкта. Спінозистами, швидше, є Гельдерлін, Клейст і Ніцше, тому що вони мислять у термінах швидкості й повільності, нерухомих кататоній і прискорених рухів, неоформлених елементів, не-суб'єктивованих афектів.

Письменники, поети, музиканти, режисери, художники, — будь-який читач здатний виявити себе спінозистом; насправді, подібні речі куди більш імовірні стосовно їх, аніж професійних філософів. Це питання практичної концепції „плану”. Неможливо бути спінозистом, не знаючи цього. Скоріше, це дивний привілей, яким насолоджувався Спіноза, щось, що здається досягнутим тільки ним і ніким більше. Він є філософом, який має винятковий концептуальний апарат, один із найбільш розвинутих і систематичних; і при всьому при цьому він — невід'ємний об'єкт безпосередньої, непідготовленої зустрічі, яка відбувається з нефілософами або навіть із кимось, хто не має ніякої формальної освіти, — усі вони можуть одержати від його робіт раптове осяяння, „спалах”. Це і є ті ситуації, коли хтось виявляє себе спінозистом; хтось спрямовується в середину Спінози, хтось — поглинений ним, поринає до цієї системи або композиції. Коли Ніцше пише: „Я здивований, більш того, я в захваті! Я майже не знав Спінозу: те, що мене зараз до нього потягло, було „інстинктивною рухом”” — він говорить не тільки як філософ. Такий скрупульозний історик філософії, як Віктор Дельбос, був уражений цією двоїстою роллю Спінози як прикладом ретельно розробленої моделі, але також і невідомим внутрішнім імпульсом. Це подвійне читання Спінози: з одного боку, систематичне читання, що переслідує загальну ідею й спільність усіх частин, але з іншого боку, афективне читання, що не переслідує ідеї цілого, де ми піднімаємося й знижуємося, рухаємося або спочиваємо, тремтимо або перебуваємо нерухомими згідно зі швидкістю тієї або іншої частини. Хто спінозист? Іноді це, звичайно ж, той, хто працює „зі” Спінозою, з його концептами з достатньою вдячністю й враженням. Але також і той, хто, не будучи філософом, одержує від Спінози афект, сукупність афектів, кінетичний заряд, імпульс, роблячи з нього зустріч, пристрасть. Спіноза унікальний тим, що він, найбільш філософський із усіх філософів (на відміну, наприклад, від Сократа, Спінозі потрібна була лише філософія), учить філософів ставати нефілософами. Звідси й та надзвичайна гармонія, що присутня в 5-ій частині; наскільки

незвичайним є той спосіб, яким зустрічаються в ній концепт і афект, і той шлях, яким ця зустріч була підготована, стала необхідною завдяки небесним і підземним рухам, що спільно створили попередні частини.

Багато інтерпретаторів любили Спінозу вже хоча б за те, що одне його прочитання будило невимовний Вітер. І насправді, кращого порівняння не знайти. Але який це вітер: той самий спокійний вітер, про який говорить філософ Дельбос? Або ж це смерч, чаклунський вітер, як у „Людині з Києва”, зовсім не філософа, а бідного єврея, що купив „Етику” за копійки, що й не розумів, як усе це з ним відбувається? Обидва, тому що „Етика” містить у собі як послідовну низку теорем, доказів і короларіїв, які суть великий рух концепту, так і переривчасту низку схолий, яка суть ланцюг афектів і імпульсів, серії ураганів. 5-а частина являє собою повсюдне єднання, але це тому, що вона також і найбільш інтенсивний пік: тут уже немає різниці між концептом і життям. Але у двох попередніх частинах уже була композиція цих компонентів, що переплітаються, – того, що Ромен Ролан назвав „білим сонцем субстанції” і „вогняними словами Спінози”.